

ריבית דרך קנס

ריבית דרך קנס

א. משנה בבא מציעא ה:ג (סה:)

הלווהו על שדהו ואמר לו "אם אי אתה נותן לי מכאן ועד שלש שנים הרי היא שלי," הרי היא שלו. וכך היה ביתוס בן זונין עושה על פי חכמים:

ב. שו"ת תורת אמת סימן קס

והך מילת' דהרשב"א ז"ל הואיל ואתא לידן ראייתי אני בעניי שיש לדון עליה, דיראה שיש לתמוה דמה מקום יש להתיר כה"ג שכתב הרב ז"ל, דיראה דכה"ג בהלואה הוי צד א' ברבית, דהיינו שאם יפרע לזמן קצוב אין עליו שום חיוב לתת יותר ממה שלוה אך אמנם אם לא יפרע לזמן הקצוב יתן מה שנתחייב לתת יותר על סך ההלואה, והנה אפילו לרבי יהודה דס"ל דצד א' ברבית מותר אינו אלא דוקא במידי דמכר אבל בהלואה לא...

נלע"ד דאיכ' למידק לפי סברתו [של רשב"א] שראה להתיר כה"ג דיראה מדבריו דמטעם הקציצה שקוצץ בתחלת ההלואה אין לאסור דאין כאן אגר נטר לי.

ג. בבא בתרא קסח ע"א

מתני': מי שפרע מקצת חובו והשליש את שטרו, ואמר לו "אם לא אתן לך מכאן ועד יום פלוני, תן לו שטרו." הגיע זמן ולא נתן, רבי יוסי אומר יתן, רבי יהודה אומר לא יתן.

גמ': במאי קמיפלגי? ר' יוסי סבר אסמכתא קניא, ורבי יהודה סבר אסמכתא לא קניא...

ד. משנה כתובות ו:ג (סו.)

פסקה להכניס לו אלף דינר, הוא פוסק כנגדן חמשה עשר מנה...

ה. מרדכי מסכת כתובות פרק מציאת האשה רמז קצ

מיהו לא הוי רבית כיון שאם היה מגרש מיד היה צריך להוסיף שלישי. אבל כל אדם שמלוה ברבית לא היה נותן [הלווה ריבית] אא"כ ירחיב לו הזמן והוי אגר נטר ליה:

ו. שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סימן רכא

שאלה: במקומות אלו הורגלו לכתוב בשטרי הלואות "אם לא אפרעך עד זמן פלוני, אתן לך כך וכך דינר." אם יש בזה משום רבית או אבק רבית או לא?

תשובה: מפשטה של משנתנו יראה שאין כאן משום רבית כלל, דתנן פרק אחרון של ב"ב (קסח.) מי שפרע מקצת חובו... וטעמא דמילתא דאין רבית אלא דבר המתרבה משום אגר נטר לי, וזה אינו כן, שאילו פרעו בזמנו לא היה מרבה לו כלום. ואם לא פרעו במשלם זמנו ממש, חייב ליתן לו באותה שעה ממש קרן וקנס, ואינו ממתין לו על הקרן כלל, וא"כ ליכא אגר נטר לי כלל. וכן כתב הרב אבן מיגש בפירושו. וכן נראה עוד ממשנת איזהו נשך, דקתני הלווה על שדהו...

ז. שו"ת גינת ורדים חלק יורה דעה כלל ו סימן ב

מ"מ נראה לומר דע"כ לא הקל הרשב"א אלא כשאין אנו יודעין טיבו של מעשה, דיש צד לומר דכל כונתו של המלוה לזרז את הלוה שיפרענו בזמנו ואין שם איסור ברור, רק חששא בעלמא שמא יש כאן הערמת רבית. ואמנם בזמנינו אין הדבר כן, שעיינינו הרואות שהלוה והמלוה יושבים להתפשר קודם שיעשו את ההלואה על הרבית שיתן הלוה למלוה בהלואה ההיא, זה שואל כ' למאה ריוח לשנה, וזה מודה ב' למאה לשנה, ואחר שמתפשרין באים אצל הסופר שיכתוב להם השטר והתנאים של רבית שביניהם, והסופר דדייק יועצם לפי דרכו וכותב השטר ע"ד קנס...

ח. שו"ת הרשב"א חלק א סימן תרנא

ואף על פי שיש לדון בדבר, כן נראין הדברים, ואין מורין בדבר זה להקל [לכתחילה]. וכל שכן כאן שהדעת מכרעת שהם מתכוונים להערמת רבית.

"דרך קנס" מאי היא?

ט. ברית יהודה פרק ד הערה ב

מיהו אפשר שיש ליהזר שלא להזכיר ענין ריבית וריוח. ומכל מקום משמע בפוסקים שאין צריך להזכיר לשון קנס דוקא.

י. שו"ע יורה דעה קעז:יד

האומר לחבירו: אם לא אפרעך לזמן פלוני הריני חייב לך מעכשיו ולזמן העיכוב כך דינרין (יותר ממה שהלווהו), אסור מפני הערמת רבית. הגה: ויש מתירין אם נותן לו מעות ומקבל פירות (ריב"ש שלה). ויש להקל בזה...

יא. בית דוד, מובא בברית יהודה פרק ד הערה ה
ובבית דוד סי' צב כתב בפשיטות דברבית דרך קנס לא שייך דין אסמכתא, שבדיני אסמכתא אין בדעת המתחייב ליתן כלום, אבל כאן אדרבא הלוח רוצה לשלם הקנס כדי שירויה הזמן, ומתחייב בדעת גמור ליתן. ואין לומר דא"כ שוב הוי כוונתו לרבית ויהא אסור...

יב. ביאור הגר"א יורה דעה סימן קעז:לה ליקוט "האומר"
ואפשר לומר משום דמתנה תחלה שחייב מעכשיו, וכמש"ש ט"ו א' וערש"י שם ד"ה שקנאו מידו כו', וז"ש בהג"ה ויש מתירין כו' וכמש"ש. וערש"י שם ד"ה כגון שיש כו' וכ"כ הרא"ש שם דלא מיחזי כרבית כיון שאין מחזיר לו מעות.

יג. שולחן ערוך הרב יורה דעה הלכות ריבית והלכות עיסקא סעיף מז
ומכל מקום ללוות על המשכון ששוה יותר מחובו ולומר לו אם לא אפרעך לזמן פלוני יהיה המשכון קנוי לך יש מי שאוסר ואפילו מקנהו לו מעכשיו שכיון שנותן לו יותר מחובו בשעת הלואה ממש נראה כמלוהו ברבית וטוב לחוש לדבריו.

למה לא?

יד. שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סימן רכא
אסור לעשות כן לכתחלה, דלא גרע מרבית מאוחרת. שאע"פ שאין כאן אגר נטר לי, כיון שההנאה באה לו מחמת הלואתו אסור... אבק רבית גמור נמי לא הוי, אלא גרע מיניה ורבית מאוחרת היא וקיל מיניה.

טו. שו"ת תורת אמת סימן קס
וירא דאם אין טעם לאסור מטעם הקציצ', אין מקו' לאסור מטעם רבית מאוחרת, דיראה דלא דמי לרבית מאוחרת, דטעמ' דרבי' מאוחרת אסור הוי משו' דאומ' לו "בשביל מעותיך שהיו בטלו' אצלי" וכדקתני במתני' בהדי' שלהי פ' הרבית דיראה דאין טעם לאסור כשנותן לו הרבית מאוחרת בסתם ואינו אומר לו בשביל מעותיך שהיו בטלות אצלו.

טז. חידושי הרשב"א מסכת בבא מציעא דף סו עמוד א
ומ"מ אפשר שאין הדבר מותר לכתחלה לעשות כן, דלא גרע מרבית מאוחרת שנותן לו לאחר הפרעון, שכל שמקבל מיד הלוח יותר ממה שנתן לו, אסור משום מראית העין.

יז. חתם סופר מסכת בבא מציעא דף סו עמוד א
"הלוחו על שדהו." היינו שהמלוה אומר כן, ויראה דבאמירת המלוה לא מיחזי כל כך שרוצה להסמיכו על דבריו, דוקא באמירת הלוח שייך שרוצה להסמיך המלוה על דבריו, על כן אמר מילתא יתירתא. מה שאינו כן באמירת המלוה אדרבא איכא סברת תו' שע"מ כן נותן מעותיו.

יח. חוות דעת ביאורים סימן קעז:טו
וגם הסבירא נותנת כן דודאי אם אומר "על מנת כן אני מלוה אותך שתחייב לי באיזה תנאי סך כך וכך", כגון "לכשירדו גשמים" או "אם תעשה כך", והתנאי הוא שוה פרוטה והוא מתחייב עצמו בתנאי זה באגר נטר, דרבית קצוצה הוא כמו בתנאי דלכשיהיו לי דמים דהוי רבית קצוצה למאן דסבירא ליה [בגמרא שם] דצד אחד ברבית הוי רבית קצוצה, וכן הוא כוונת התוספות בקושייתם לפענ"ד, ומה לי תנאי דאם יהיה לי ממון לזמן פלוני או שאר תנאי...

יט. תוספות מסכת בבא מציעא דף סה עמוד ב "לא"
התם הלוח היה יכול למכור מן השדה לאחר כנגד המלוה וליקח לעצמו המותר, וכשהוא מניח לו כולה אינו עושה משום רבית אלא מילתא בעלמא הוא דעבד...

בעיית ב"מ סה וב"ב קסח

כ. חידושי הרשב"א מסכת בבא מציעא דף סו עמוד א
ומ"מ אפשר שאין הדבר מותר לכתחלה לעשות כן, דלא גרע מרבית מאוחרת שנותן לו לאחר הפרעון שכל שמקבל מיד הלוח יותר ממה שנתן לו אסור משום מראית העין, ואלא מיהו קיל טפי מאבק רבית ועל כן שנאוה סתם להתיר במשנתנו ובמשנת גט פשוט, וכללן כולן ר"ג במשנתנו ברבית מוקדמת ורבית מאוחרת ור' שמעון שאמר יש רבית דברים [כלומר, בסוגי ריבית היותר קלים]. כנ"ל.

כא. שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סימן רכא
ומתניתין נמי דפרק איזהו נשך דכוותה היא, שהיא שכונה [אצל המלוה] ד"הלוחו על שדהו" קתני, ולא מסלקינן ליה מיניה.

כב. שו"ת הריב"ש סימן שלה

וקשה לי על דבריו [דרשב"א], דההיא דהלוהו על שדהו אפי' לכתחלה מותר לעשות כן דקתני במתניתין "וכן היה ביתוס בן זונן עושה ע"פ חכמים." אבל י"ל לדבריו דכיון דלא מיתסר אלא מפני הערמת רבית בההיא כיון דלא שקיל זוזי בסוף לא מיחזי הערמה, והערמה הוא כשנותן מעות ומקבל מעות יותר ממה שהלוהו.

כג. שו"ת תורת אמת סימן קסב

גם חשבתי לומר דס"ל להרשב"א ז"ל דמה דעשה ביתוס ע"פ חכמים לא היה בשעת ההלוואה רק אח"כ ודייק מדקתני מתניתין הלוהו על שדהו ולא קתני המלו' את חברו אומר לו וכו' דמשמע ליה לרב ז"ל דדוקא אח' ההלוואה היה עושה כן ביתוס ע"פ חכמים אבל בתחלת ההלוואה אסור ואם כן לדעת הרשב"א ז"ל רבית על דרך קנס אחר ההלוא' יהיה מותר...

קולות

כד. שו"ע יורה דעה קעז:יז

המלוה על המשכון ואמר: אם לא אפדנו לזמן פלוני יהיה שלך כל ששנה יותר על החוב, יש מי שאוסר משום הערמת רבית.

כה. שו"ך יורה דעה סימן קעז:לד

ובב"ה כתב בשם א"ח דדוקא בשעת הלוואה אסור לעשות כן לכתחלה, אבל אם הלוהו כבר על המשכון ועתה אומר אם לא פרעתיך יהא המשכון מעכשיו שלך מותר ע"ש:

כו. שו"ך יורה דעה סימן קעז:לה

ואולי יש לחלק בין משכון דשדה למטלטלי:

כז. בדק הבית, מובא בבית יוסף יורה דעה סימן קעז:יח

אם הלוהו כבר על המשכון ועתה אמר "אם לא פרעתיך יהא המשכון מעכשיו שלך", מותר, כיון שלא עשו כן בשעת הלוואה ממש אינו נראה כרבית אלא קנסא הוא דקניס נפשיה.

כח. שו"ת תורת אמת סימן קסב

והנה ראיתי להריב"ש ז"ל שכתב דיש לומר לדבריו של הרשב"א ז"ל דכיון דלא מיתסר אלא בפני הערמ' רבית, בההיא כיון דלא שקיל זוזי לא מיחזי כהערמה, והערמה היא כשנותן מעות ומקבל מעות יותר ממה שהלוהו וכו'. ואני הדיוט עדין לא נתקרה דעתי בזה שהרי אין נרא' כן מריהטא דלישנא דהרשב"א ז"ל...

כט. שו"ע יורה דעה קסג:ג

אמר לו: הלוויני מנה. א"ל: מנה אין לי, חטים במנה יש לי, ונתן לו חטים במנה כמו שהוא השער, וחזר ולקחם ממנו בצ', (ועדיין הם שוים מאה), אם פרע לו לבסוף המנה בפירות, מותר. אבל אסור לפרוע במעות, מפני הערמת רבית, מאחר שא"ל תחלה הלוויני מנה.

ל. שו"ך יורה דעה סימן קעז:ל

ויש מתירין כו'. אין כאן מחלוקת דגם המחבר וסיעתו מודים לזה כדאיתא בריב"ש וב"י ולקמן סי"ח:

לא. שער דעה על שולחן ערוך יורה דעה הלכות רבית סימן קעז סעיף יד

האומר לחבירו אם לא אפרעך לזמן פלוני וכו' ויש מתירין אם נותן לו מעות ומקבל פירות ויש להקל בזה. עיין ש"ך (סק"ל) שכתב דאין כאן מחלוקת דגם המחבר וסיעתו מודים לזה כדאיתא בריב"ש (סי' של"ה) וב"י ולקמן סי"ח, והוא הדין בנותן לו פירות ומקבל מעות נמי שרי כדלקמן בסי"ח, עכ"ל. ומכח זה הניח הש"ך בצ"ע בס"ק ל"ה אמה שכתב המחבר שם דהמלוה על המשכון ואמר אם לא אפדנו לזמן פלוני יהיה שלך כל ששנה דיש מי שאוסר משום הערמת רבית, והקשה הש"ך דליש מתירין שבסעיף זה משמע דחולקים כיון שאינו נותן לו בסוף מעות שרי.

ובאמת לפענ"ד נראה ברור שהש"ך לא ירד בזה לסוף דעת הריב"ש ז"ל שעיקר המקור הוא מדבריו, דהמעין בדבריו יראה שיש מחלוקת גדולה בין הרשב"א להריב"ש ז"ל בדין זה דרבית דרך קנס בהלוהו מעות ומקבל פירות...

לב. שו"ע יורה דעה קעז:יח

המוכר סחורה לחבירו בס' זהובים שקבל מיד, והתנה לתתה לו לחצי שנה, ואם יעבור על זה שיתן בעבורה ק' זהובים, וקנו מידו והגיע הזמן ולא נתן, חייב ליתן הק' זהובים.

לג. שו"ך יורה דעה סימן קעז:לא

אם נותן לו מעות כו'. וה"ה איפכא שנותן לו פירות ומקבל מעות כדלקמן סעיף י"ח:

קנסות הרבה?

לד. שו"ת הרשב"א חלק ב סימן ב

בנידון שלפנינו דאומר לו "אם לא נתתי לך מכאן ועד יום פלוני, משם ואילך אתן לך כך וכך בחודש או לפ' ופ' בליטרא," הרי זו רבית גמורה. ולא תהיה כזאת בישראל.

לה. שו"ע יורה דעה קעז:טז

אם חייב עצמו לתת למלוה כך וכך בכל שבוע בעוד שמעכב ממונו, הרי זה רבית גמור. הגה: אף על גב דכתב לו כך דרך קנסא: אם לא אפרע לך לזמן פלוני אתן לך כל שבוע כך וכך, ואף על גב דאם היה פורע לו בזמנו לא הוי כאן רבית כלל, מ"מ הואיל וכתב לו ליתן לו קצבה בכל שבוע ושבוע, הוי רבית גמור. (רוב הפוסקים). וכן עיקר, אף על גב דיש מקילין והתירו ללוות ברבית בדרך זה (הגהות מרדכי פא"נ בשם ר"י דארליינש).

לו. בית יוסף יורה דעה סימן קעז

האומר לחבירו אם לא אפרעך לזמן פלוני הריני חייב לך מעכשיו ולזמן העיכוב כך דינרים, בין שהתנה בשעת הלואה בין שהתנה כן אחר שהגיע זמנו, וארווח ליה זימנא אחרינא ושאם לא יפרענו לזמן ההוא נתחייב לו מעכשיו בכך דינרים, כתב בעל התרומות בח"ד (סי' לב) דשרי וכן כתב ה' מיגא"ש.

לז. מרדכי מסכת בבא מציעא הגהות מרדכי נוספות פרק הזהב רמז תנד-תנה

תופס שטר זה העתקתי מכתבת ה"ר יעקב מאורליינ"ש והתיר ללוות ברבית מתוך שטר זה, וזה לשונו: הנני ח"מ מודה הודאה גמורה שאני חייב לפכ"ב כך וכך מחמת שהלוה לי לירח פלוני שנת כך וכך לפרט למנין שאנו מונין כאן במתא פלוני, והנני מחויב לפורעם לו תוך ט"ו ימים להזמנתו ולהגיע לידו בעיר פלוני באחריותו, וכל זמן שאעכבם ולא אפרע לו עלי לתת לו במתנה כל שבוע ושבוע שאעכבן מיום ההלואה ולמעלה עד יום הפרעון כך וכך פשיטין ממטבע פלוני וכן בכל שבוע ושבוע...

לח. בית יוסף יורה דעה סימן קעז:טז

ומכל מקום מה שכתוב בהגהות דמרדכי דמציעא (סי' תנה) טופס שטר בשם ה"ר דאורליאנ"ש נראה לי דלכולי עלמא אסור דכיון שחייב עצמו ליתן לו כך בכל שבוע בעוד שמעכב ממונו אין לך הערמת רבית גדולה מזו שהרי מעלה לו שכר מעותיו הבטלות אצלו מידי שבת בשבתו ולא דמי לאומר אם לא אפרעך נתחייבתי מעכשיו בכך דינרים דלא מחזי כרבית כולי האי. והרשב"א כתב (שם) על תנאי כיוצא בזה הרי זו רבית גמורה ולא תהא כזאת בישראל:

לט. הגהות הרמ"א על המרדכי מסכת בבא מציעא הגהות מרדכי נוספות פרק הזהב [המתחיל ברמז תנד]

אין להשיג בהגה"ה זו כלל כי בודאי לא יצאו הדברים האלו אשר נוגעים באיסור דאורייתא מפי הרב הגדול הנזכר כאן ועי' בתשובת ה' חביב כי מה מאד הפליג לדבר על זה:

מ. שו"ת מהרלב"ח סימן קד

הנמצא בהגהה או גליון ולא נודע לנו שם הרב המגיה אין לנו לסמוך עליו ולעשות מעשה על פיו עד הביאו במצרף דברי המשנה והתלמוד ומפרשיהם המפורסמים בעלי התוספות ובעלי החדושים ובכור מבחן דברי הפוסקים ובפרט הרמב"ם ז"ל כי הוא הרב במלכיות האלו ומפיו אנו חיים. וגם אנכי ככה עשיתי בראותי דברי הגה"ה הזאת אמרתי אני אל לבי אלך לי אל הר המור הרמב"ם ז"ל ואל יפעת הלבונה מפרשי תלמודנו הקדושים ובעלי התוספות ובעלי החדושים המבררים ומלבנים קושיותיו והויותיו כלן ערוכות בכל ושמורות. אמרות ה' אמרות טהורות ואלקטה בשבולי דבריהם ז"ל אחר אשר אמצא חן בעיניו להשפיע מזיו אור תורתו עלי ולאורו אלך ואחפש חורי סדקי הגה"ה הנזכר ולאמת יצא משפט ב"ה ולא הלכתי בגדולות ונפלאות כאלה להיותי בלתי מכיר ערכי ושפל מצבי וגודל מעלת הרב רבי יעקב מאור /מאיר/ ליינש ע"ה רב מרבני בעלי התוס' כי ידעתי קטן תלמיד תלמידו תלמידו עבה ממתני. האמנם להיות לא נמצאו דבריו בספר מפורסם וגם בכל ספרי המרדכי לא נמצאו זולתי בספר הדפוס לכן הרשות נתונה לחקור עליהן. ואף שהעיד המעתיק שהיה אותו הטופס מכתבת יד הרב ז"ל עם כל זה לא נתבארה כונת הרב וסברתו בשלמו' גם נראה שהמעתיק הוא תמה על דבריו במה שכתב והתיר ללוות ברבית מתוך שטר זה שודאי אין פירוש זה הלשון לומר שהרב בעצמו כתב בפירוש שהיה מותר ללוות בריב' מי שיעשה השטר כפי הנוסח שהוא אלא שנראה למעתיק שהתיר הרב ללוות ברבית מתוך שטר זה כאלו היה הדבר זר בעיניו מאד: וכן הוא האמת.

מא. שו"ת מב"ט חלק א סימן נא

ואני כפתי מאמין לכל דבר לא סרתי לבי מלהאמין כי הרב המרדכי או מי שכתב טופס שטר זה העתקתו מכתבת הר' יעקב דאורלי"ה ז"ל לא בדאה מלבו ויכחידנ' תחת לשונו, אלא לשבעיניו ראה ואזניו ישמע ולבבו יבין, ולזה אני צריך לצדד עוד היתר בטופס שטר זה מצד אח' שלא הזכר [ע"י מהרלב"ח] ולבדוק על דחי' איזה צד מאותם הצדדי' השלשה [שהביא מהרלב"ח נגד האי טופס] אם יתכן להעמידו על מתכונתו ולהושיבו על כנו כמשפט הראשון מהג' צדדין, שכיון שנותן אותו דרך מתנ' לא הוי אגר נטר ולא קרינא רבי' גמור אלא היכא דמתרבי מחמת המתנת הלואה ומצטער על דשקיל מיניה מאי דלא יהיב ליה, דאי לא הלואה לו לא הוה יהיב ליה. אבל היכא דגמר לו'

ונתן לשם מתנה אפי' לא היה מלווה לו אף על גב דמלווה לא היה נותן לו, לא הוי רבית דאורייתא אלא משום שבא לו הנאה מחמת הלואתו אסור מדרבנן.

לשלם קנס מעצמו

מב. שו"ת רדב"ז חלק ו סימן ב אלפים רצ

ואפילו לפי דבריך שאם אין שם קנין לא משתעבד, מאן לימא לן דלא הוה מקיים אנפשיה 'שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב'? ואם משום דמחזי כרבית, הדבר ברור דאין כאן אפילו אבק רבית. ואני יודע שיש כאן הערמת רבית אבל מה אעשה שכבר נהגו העולם היתר בדבר זה....

מג. שער דעה (בסוף שער משפט) סימן קסג:ו

פשיטא שמן הדין אינו חייב לשלם לו הפירות אז כשער היוקר דהא הוי אסמכתא שהתנה שאם לא ישלם לו לזמן פלוני יתן לו פירות אז כשער של עכשיו... וא"כ אם נותן לו פירות אח"כ לזמן שקבע לא שייך לומר דהוי דרך קנס ולא אגר נטר הוא דכיון שאינו מחויב מן הדין לשלם לו והוא נותן לו פירות בזול לא גרע מרבית מאוחרת דאסור מדרבנן אף שנותן לו מרצונו הטוב....